

Sygn. akt S 37/11/Zn

INSTITUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddziałowa Komisja Ścigania
Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
w Katowicach
40-143 Katowice, ul. Józefowska 102
tel. (022) 207-02-00, (022) 207-02-03, fax (022) 207-02-50

POSTANOWIENIE o umorzeniu śledztwa

Dnia 9 kwietnia 2013 roku

Ewa Koj prokurator

Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Katowicach

w sprawie:

1. zbrodni wojennej będącej zbrodnią przeciwko ludzkości stanowiącej ludobójstwo popełnionej we wrześniu 1942 r. w Stryju w dzielnicy żydowskiej przez ukraińskich i niemieckich funkcjonariuszy policji porządkowej i bezpieczeństwa, polegającej na pozbawieniu życia bez jakichkolwiek podstaw prawnych, z motywów narodowościowych i politycznych popełnionych w celu wyniszczenia grupy narodowościowej ok. 5500 osób w tym Lazara Legenborena i Reginę Binsztok,
2. zbrodni wojennej będącej zbrodnią przeciwko ludzkości stanowiącej ludobójstwo popełnionej latem 1941 r. w Hołobotowie przez ukraińskich i niemieckich funkcjonariuszy policji porządkowej i bezpieczeństwa, polegającej na pozbawieniu życia bez jakichkolwiek podstaw prawnych, z motywów narodowościowych i politycznych popełnionych w celu wyniszczenia grupy narodowościowej ok. 1000 osób w tym Jana Karola Rosenberga i Aharona Tilmana,

tj. o przestępstwa z art. 118 § 1 kk i art. 123 § 1 pkt 4 kk oraz art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31.08.1944 roku *o wymiarze kary dla faszystowsko – hitlerowskich zbrodniarzy, winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego* (Dz. U. z 1946 roku nr 69 poz. 377 z późn. zm.) przy zast. art. 11 § 2 kk w zw. z art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 roku *o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 424 z późn. zm.),

na podstawie art. 17 § 1pkt. 5 i 7.....kpk i art.322 § 1 kpk

postanowił

postanowił:

1. umorzyć śledztwo w sprawie zbrodni wojennej będącej zbrodnią przeciwko ludzkości stanowiącej ludobójstwo popełnionej 1 lipca 1941 r. w Grabowcu Stryjskim przez ukraińskich i niemieckich funkcjonariuszy policji porządkowej i bezpieczeństwa, polegającej na pozbawienia życia bez jakichkolwiek podstaw prawnych, z motywów narodowościowych i politycznych popełnionych w celu wyniszczenia grupy narodowościowej w drodze egzekucji przez zastrzelenie 11 osób narodowości żydowskiej w tym Bronisława Kenera, Marcusa Kenera, inż Szackiera, Filipa Dunkel, Efraima Buchenbaum, Shmuela Freimana oraz nieustalonego z imienia i nazwiska Ukraińca.

tj. o przestępstwa z art. 118 § 1 kk i art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31.08.1944 roku *o wymiarze kary dla faszystowsko – hitlerowskich zbrodniarzy, winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego* (Dz. U. z 1946 roku nr 69 poz. 377 z późn. zm.) przy zast. art. 11 § 2 kk w zw. z art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 roku *o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 424 z późn. zm.),

2. umorzyć śledztwo w sprawie zbrodni wojennej będącej zbrodnią przeciwko ludzkości stanowiącej ludobójstwo popełnionej latem 1941 r. w Hołobutowie przez ukraińskich i niemieckich funkcjonariuszy policji porządkowej i bezpieczeństwa, polegającej na pozbawieniu życia bez jakichkolwiek podstaw prawnych, z motywów narodowościowych i politycznych popełnionych w celu wyniszczenia grupy narodowościowej ok. 1000 osób w tym Jakuba i Izraela Hammerszlag, Samuela Kleina, Jana Karola Rosenberga i Aharona Tilmana, Sebastiana Wandel, Emila Allerhand, Paulinę Allerhand, Izaaka Allerhand, Irenę Allerhand, Dawida Nussenblatt, Natana Welker,

tj. o przestępstwa z art. 118 § 1 kk i art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31.08.1944 roku *o wymiarze kary dla faszystowsko – hitlerowskich zbrodniarzy, winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego* (Dz. U. z 1946 roku nr 69 poz. 377 z późn. zm.) przy zast. art. 11 § 2 kk w zw. z art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 roku *o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 424 z późn. zm.),

3. umorzyć śledztwo w sprawie zbrodni wojennej będącej zbrodnią przeciwko ludzkości stanowiącej ludobójstwo popełnionej w okresie od września 1942 r. do lipca 1943 r. w Stryju przez ukraińskich i niemieckich funkcjonariuszy policji porządkowej i bezpieczeństwa, polegającej na pozbawienia życia poprzez zastrzelenie, pobicie oraz skierowanie do obozu zagłady w Bełżcu gdzie zostali zamordowani, bez jakichkolwiek podstaw prawnych, z motywów narodowościowych i politycznych popełnionych w celu wyniszczenia grupy narodowościowej ok. 14 000 osób w tym : Izo Biena, Mauryego Biena, Różę Bien, Reginę Binsztok, Gizelę Birnfeld, Helenę Brodman, Leona Brodmana, Osiasa Brodmana Elżbietę Brodman, Jakuba Joska Chrobierskiego, Rywkę Chrobierskiej, Cecylię Eisenstein Izydora Eisensteina Felicję Eisenstein Leopolda Eisensteina, Arona Ehrenkranz, Icchaka Ehrenkranz, Miriam Ehrenkranz, Różę Ehrenkranz, Sarę Ehrenkranz, Henrykę Flecker Abrahama Fussmana Freidę Fussman, Jakuba Salomona Goldschmieda, Frimety Goldschmied Zlaty Gottesman Leona Gottesmana, Anity Gottesman Józefa Gottesman Helenę Hauser, Jozefa Guttmana Heibera Jatki Heiberowej Eliasza Heibera Marię Heiberowej Stanisława Heibera Lazara Heibera Sali Heiber Janiny Heiber, Bauma Krauthammera Ernestynę Krieser, Chaja Landau, Jakub Landau Szabse Landau Lazara Legenborena Jadzię Lindenbaum, Wilhelma Lindenbaum, Anitę Lindenbaum, Stanisława Loewensteina, Reginę Loewenstein Saula Perlmana, Witaszko Pinkasa, Wesi Pinkas, Chasię Preczep, Leona Proppera, Jozefa Perlmana, Ewę Propper, Rosę Propper, Amalię Schlifke, Artura Schlifke, Różę Sonnenblick, Miriam Steg, Szymona Sztolca, Jana Winklera

tj. o przestępstwa z art. 118 § 1 kk i art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31.08.1944 roku *o wymiarze kary dla faszystowsko – hitlerowskich zbrodniarzy, winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością*

cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz. U. z 1946 roku nr 69 poz. 377 z późn. zm.) przy zast. art. 11 § 2 kk w zw. z art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 424 z późn. zm.),

4. umorzyć śledztwo w sprawie zbrodni wojennej będącej zbrodnią przeciwko ludzkości stanowiącej ludobójstwo popełnionej w okresie od lipca 1943 r. do lipca 1944 r. w Stryju przez ukraińskich i niemieckich funkcjonariuszy policji porządkowej i bezpieczeństwa, polegającej na pozbawieniu życia kilkudziesięciu ukrywających się mieszkańców Stryja i okolic w tym: Leona Brodmana, Chaima Józefa Richter, Stefanii Richter, Alfreda Richter, Tamary Pauliny Richter tj. o przestępstwa z art. 118 § 1 kk i art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31.08.1944 roku *o wymiarze kary dla faszystowsko – hitlerowskich zbrodniarzy, winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego* (Dz. U. z 1946 roku nr 69 poz. 377 z późn. zm.) przy zast. art. 11 § 2 kk w zw. z art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2007, nr 63, poz. 424 z późn. zm.)
- w stosunku do sprawców kierowniczych, podżegaczy i pomocników wobec stwierdzenia, iż postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończonej lub wobec śmierci sprawców tj. na zasadzie art. 17 § 1 pkt 7 i 5 kpk,
 - w stosunku do pozostałych sprawców wobec ich niewykrycia tj. na zasadzie art. 322§1 kpk

UZASADNIENIE

Tut. Komisja prowadzi przegląd akt archiwalnych sądów w sprawach o uznaniu za zmarłego wydanych w latach powojennych. W aktach Sądu Grodzkiego w Zabrzu pod sygn. Zg 22/46 wydano postanowienie o uznaniu za zmarłych Lazara Legenborena i Reginę Binsztok. Z akt sprawy wynika, iż w/w byli mieszkańcami miejscowości Skole. W 1942 r. zostali wywiezieni do getta w Stryju, znajdującego się wówczas w granicach administracyjnych województwa stanisławowskiego, gdzie zostali zamordowani tego samego roku.

W ramach postępowania sprawdzającego ustalono, iż b. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce pod sygnaturą Ds. 43/68 prowadziła śledztwo w sprawie zbrodni popełnionych w Stryju w latach 1941 – 1943 przez funkcjonariuszy hitlerowskich, którego materiały w styczniu 1974 r. przekazała według właściwości organom ścigania Związku Radzieckiego. Kserokopie tych materiałów załączono do niniejszego postępowania. Z zeznań przesłuchanego wówczas świadka Włodzimierza Krwawicza, mieszkańca Stryja w

latach okupacji, wynika, iż w lipcu 1941 r. był świadkiem wywiezienia 1200 Żydów, aresztowanych przez Niemców w Stryju, do lasu w kierunku Drohobycza. Z ukrycia słyszał pojedyncze strzały przez ok. 3 godziny. Gdy samochody odjechały udał się w głąb lasu, gdzie znalazł wiele opasek z gwiazdą Dawida, dokumentów i rozległe miejsce świeżo przekopane i zagrabione. W materiałach znajdują się również oględziny relacji złożonych w Żydowskim Instytucie Historycznym dotyczące zbrodni popełnionych w Stryju i okolicach. Wynika z nich między innymi, że latem 1941 r. w Hołobutowie Niemcy zastrzelili ok. 1000 Żydów.

Zgodnie z Zarządzeniem nr 12/01 Dyrektora Głównej Komisji, Oddziałowa Komisja w Katowicach zobowiązana jest do prowadzenia spraw o zbrodnie popełnione na obywatelach polskich na terenie byłego województwa stanisławowskiego. W świetle powyższego w sprawie zbrodni popełnionych w getcie w Stryju wszczęto śledztwo w toku którego zebrano obszerny materiał dowodowy. Są to: relacje osób narodowości żydowskiej ocalałych z getta w Stryju pozyskane z Żydowskiego Instytutu Historycznego tj. Jakuba Sobel, Bronisława Eidler, Sydonii Ebner, Izaaka Nussenblat, Fredy Schwechter, Dory Szuster, Speranzy Margulies, Mojżesza Dubowy, Maksymiliana Weis, Hedy Stolz, Giny Gruss, Izaaka Ajzenszer, relacje pozyskanych z Instytutu Yad Vashem w Jerozolimie tj. Awni Towa zd. Bin, Reny Lubińskiej, Heleny Nussenblat zd. Wolfinger, Cibory Lewawi zd. Ehrenkranz, Maksymiliana Weis, Jakoba Wekera, zeznania złożone w niniejszym śledztwie przez ówczesnych mieszkańców Stryja: Józefa Filipowskiego, Marię Stepnowską, Wandę Cis, Władysławę Piątkowską - Szmid, Jadwigę Bukowską, Helenę Darochę, kopie akt sądów grodzkich w sprawach o uznanie za zmarłych, dokumenty z Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Warszawie z postępowań prowadzonych przez b. Główną Komisję, a dotyczących zbrodniarzy hitlerowskich dopuszczających się zbrodni na terenie woj. stanisławowskiego, zawierające zeznania świadków Hermana Wiksel, Zygmunta Wohlmana, Samuela Edelsteina, Jakoba Weckera, Hermana Freilicha, tłumaczenie z języka ukraińskiego fragmentów „Kroniki Holokaustu na Ukrainie 1941 - 1944”, opracowanej przez Aleksandra Krugłowa z Centralnej Ukraińskiej Fundacji Holokaustu „TKUMA”

W oparciu o wyżej przedstawiony materiał dowodowy poczyniono następujące ustalenia

W Stryju mieszkało przed wojną 12 000 Żydów na ogólną liczbę mieszkańców 35 000. Mieszkali również Polacy i Ukraińcy. W dniu 1 lipca 1941 r. Niemcy zajęli Stryj i następnego dnia o 9.00 rano pod zarzutem przynależności do komunistów aresztowali 11 Żydów i jednego Ukraińca. Zdołano ustalić tylko kilka nazwisk, byli to student Bronisław Kerner, Marcus Kerner, Buchenbaum Efraim, inż. Szankier - kupiec Dunkel Filip, Shmuel Fraiman.

Ośmiu chłopców wysłano na Grabowiec by wykopali rów. Egzekucja odbyła się o godz. 11.00. Przed egzekucją aresztowanym odczytano wyrok, z którego wynikało, iż skazani byli za śmierć Ukraińców, zamordowanych podczas okupacji sowieckiej. Miejscowi chłopcy z Grabowca wydali ciała rodzinom, żądając opłaty za zniszczenie upraw gdzie wykopano groby.

Po wkroczeniu w 1941 r. do Stryja Niemcy przeprowadzali łapanki Żydów do pracy. Znęcano się nad żydowskimi mieszkańcami miasta, szczególnie nad ortodoksyjnymi Żydami wrywano im brody, kazano im tańczyć i śpiewać piosenki. Z końcem lipca 1941 r. utworzono Judenrat w składzie prezes Huterer, wiceprezes Miszel, sekretarz Szyndler. Podlegała mu częściowo Żydowska Służba Porządkowa (Jüdischer Ordnungsdienst) Wprowadzono wówczas obowiązek noszenia przez Żydów biało - niebieskiej opaski na prawym ramieniu.

Dnia 3 września 1941 r. aresztowano ok. 1000 mężczyzn i kobiet narodowości żydowskiej i spędzono ich do bóżnicy oraz na podwórzu siedziby policji ukraińskiej. Na dziedzińcu, w deszczu stali 24 godziny, pilnowani przez policję ukraińską. Funkcjonariusze Szupo (Schupo)¹ znęcali się nad nimi, bili stłoczonych lub rzucali w nich cegłami, kilka osób zabili. Padał rześisty deszcz, wylała rzeka Stryj i egzekucję odłożono. Wszystkich wepchnięto do więzienia przy ulicy Trybunalskiej na kilkanaście dni. Ok. 50 osób zostało przez rodziny wykupionych za łapówki. Wśród aresztowanych byli między innymi Avraham Margulies, adwokat Karol Rosenberg, aptekarz Józef Wolfinger, dr Sebastian Wandel. Bito ich, kazano kłaść się w błocie, deptano po nich. W więzieniu nadal bito zatrzymanych, często w specjalnej kaźni. Avrahama Marguliesia wykupiła rodzina, zmarł jednak po kilku miesiącach wskutek odniesionych obrażeń. Również Józef Wolfinger został wykupiony za pośrednictwem zaprzyjaźnionej z rodziną Polki. Pozostałych wywieziono do Hołobotowa. W lesie wykopane były jamy, a na nich położona deska, ofiary musiały przed egzekucją rozebrać się do naga i partiami ustawiano je nad dołem po czy strzelano, dzieci wrzucano do dołów żywe, lub zabijano uderzeniem kolby w głowę. Egzekucja trwała od 5 rano do wieczora. Zginęli wówczas między innymi: Samuel Klein, krawiec Hammerszlag.

Z końcem 1941 r. na prostokątnej przestrzeni od rogu ulicy Batorego do Rynku do sklepu Zelika Apfelgrüna, następnie do Eislerów, do apteki Szora i od apteki znowu do ulicy Batorego została utworzona dzielnica żydowska obejmująca ulice: Lwowską z bocznicami Szeroką, Kuśnierską, Bazarową, Garbarską, Berka Joselewicza, Kazimierza, Kazimierską,

¹ Schutzpolizei, Policja Prewencyjna dosł. Policja Ochronna tworzona w miastach powyżej 5000 mieszkańców

część Rynku i Targowicę. ul. Zamkowa. Latem 1942 r. do Stryja spędzono Żydów ze Skolego, Bolechowa, Chodorowa i Doliny. Przebywało tam wówczas ok 15 tys. mieszkańców. Z czasem zbudowano bramy do dzielnicy żydowskiej, jedna była u wylotu Batorego i Potockiego, druga u wylotu Rynku i Lwowskiej, trzecia przy Zamkowej i Bóźniczej, a czwarta u wylotu Lwowskiej i Zielonej. Na każdej widniał czerwony napis „Judenvierte”. Bram pilnowali milicjanci żydowscy pod nadzorem Niemców i Ukraińców. Z końcem 1942 r. zamknięto getto. W getcie panował głód. Zdolni do pracy Żydzi pracowali przy budowie dróg, w rzeźni i w przedsiębiorstwie „Aza GlasFabrick”.

Pierwsza akcja eksterminacyjna miała miejsce w na przełomie sierpnia i września 1942 r. trwała do 3 września. Zabito wtedy na miejscu ok. 600 Żydów a ok. 4400 wywieziono do Bełżca². Prowadzili ją szupowcy i policjanci ukraińscy. Kilka tygodni później w dniach od 17 do 19 października 1942 r. nastąpiła druga akcja, trwała dwie doby. Z getta zabrano wówczas ok. 2000 osób. Zatrzymywane osoby zamknięto w synagodze, gdzie czekały na transport bez jedzenia i picia. Dodatkowo szupowcy strzelali do lamp nad głowami zamkniętych i rzucali w nich butelkami. Codziennie wynoszono kilkanaście trupów. Trzeciego dnia wsadzono wszystkich do wagonów, plombując je i wysłano do Bełżca. Izaakowi Nussenblat wraz z kilkoma osobami udało się rozbić plomby i uciec pod ostrzałem z jadącego pociągu. Wrócił do Stryja. Świadek w czasie akcji antyżydowskich stracił dwóch braci, matkę, dwie bratowe i ich troje dzieci.

W okresie od 13 listopada do 1 grudnia 1942 r. wywieziono kolejnych 2000 mieszkańców stryjskiego getta do Bełżca. Ta akcja wysiedleńcza Żydów przeprowadzona była z udziałem Rady Starszych w Stryju, na czele której stał Azyk Stark.

Kolejna akcja miała miejsce 28 lutego 1943 r. i trwała do 3 marca 1943 r. Zatrzymanych 1300 osób zamordowano w Hołobutowie. Po tej akcji na ścianach bóżnicy znaleziono napis krwią Miriam Steg, z prośbą o jej pomszczenie.

Wszystkie te akcje przeprowadzono z wielkim okrucieństwem i brutalnością.

Dnia 21 maja 1943 r. wywieziono z getta w Stryju ok. 3000 osób do obozu janowskiego koło Lwowa³. W getcie pozostało ok. 1000 osób, które zginęły podczas likwidacji, która zaczęła się 5 czerwca 1943 r.

² Obóz zagłady SS-Sonderkommando Belzec, funkcjonujący od marca 1942 r. w ramach operacji Einsatz Reinhardt. Obóz został zamknięty w grudniu 1942 roku.

³ Obóz Janowski, *KZ Janowska* Po zajęciu Lwowa 29 czerwca 1941 i dokonanych w pierwszych dniach okupacji przy udziale policji ukraińskiej pogromach ludności żydowskiej, Niemcy nakazali wydzielenie i odgródzenie getta – dzielnicy żydowskiej, w której mieli zamieszkać wszyscy Żydzi. Oprócz tego przy ul. Janowskiej 134, na terenie fabryki budowy maszyn młyńskich Steinhausa, hitlerowscy okupanci założyli zakłady zbrojeniowe, znacznie powiększone we wrześniu 1941.

Niezależnie od zaplanowanych akcji antyżydowskich zmierzających do eksterminacji, każdego dnia w getcie, jak i na ulicach Stryja niemieccy i ukraińscy funkcjonariusze dopuszczali się zabójstw Żydów, Polacy ukrywający Żydów byli skazywani na karę śmierci przez sąd doraźny lub byli mordowani razem z ukrywającymi się. Kilkuletni wówczas Józef Filipowski zapamiętał między innymi, jak idąc ulicą Podzamcze zobaczył uciekającego młodego Żyda, za którym biegł policjant z pistoletem, krzyząc „Halt”. Gdy młody mężczyzna się zatrzymał i podszedł do policjanta, ten wystrzelił mu z pistoletu w twarz. Mieszkance Stryja, Helenie Darosze, utkwił w pamięci słoneczny dzień, kiedy ciężarówka eskortowana przez drugą pełną żandarmów wiozła w kierunku Hołobutowa kilkadziesiąt dziewcząt żydowskich ubranych jedynie w bieliznę, cienkie halki. Jadwiga Bukowska ur. w 1928 r. w Stryju i tam mieszkająca w czasie okupacji niemieckiej pamięta, iż represje wobec Żydów zaczęły się zaraz po wkroczeniu do Stryja Niemców. Obcinano im włosy, kazano tańczyć podczas pracy przy odgruzowywaniu budynków, naśmiewano się z nich. Świadek wiele razy widziała na szubienicach, zbudowanych w mieście, zwłoki osób narodowości żydowskiej

Dnia 5 czerwca 1943 r. rozpoczęła się likwidacja getta w Stryju, w ciągu kilku dni ujęto i rozstrzelano pozostałych w getcie Żydów. W czasie likwidacji getta Żydów wywieziono do Hołobutowa, gdzie po zdjęciu odzieży rozstrzelano. Budynki getta zostały przez Niemców spalone. Z zeznań Jakoba Wekera wynika, iż Azyk Stark z „Judenratu” pomagał szupowcom i policji ukraińskiej w wyszukiwaniu kryjówek Żydów.

W dniu 26 czerwca 1943 r, szupowcy otoczyli żydowski obóz pracy „ASSA”, gdzie wylapywali Żydów, którzy uciekli z getta i schronili się na terenie koszar, gdzie mieścił się obóz „Aza GlasFabrick”. Zabrali ok. 600 Żydów na cmentarz żydowski i tam wspólnie z policją ukraińską ich zastrzelili. Wśród tych osób był Herman Wiksel, który w czasie egzekucji upadł z innymi, przeleżał cały dzień i pod osłoną nocy wrócił do miasta

W dniu 20 lipca 1943 r. nastąpiła likwidacja ASSY, funkcjonariusze Schutzpolizei zastrzelili wszystkich żydowskich pracowników. Podobne egzekucje miały miejsce w rzeźni. Ocalał Herman Freilich, któremu udało się ukryć.

Pracowali w nich skoszarowani od 31 października 1941 robotnicy żydowscy. Od wiosny 1942 do obozu kierowano także transporty Żydów z innych rejonów i z zagranicy. Zimą 1942 obóz znacznie rozbudowano, zaś od wiosny 1943 utworzono także obóz kobiecy. Do 19 listopada 1943, kiedy Niemcy dokonali tam masowego mordu Żydów, przez obóz ten przeszło ponad 200 tys. Żydów, w większości zamordowanych lub zmarłych z chorób i głodu. Obóz został oficjalnie zlikwidowany w maju 1944.

Helena Darocha ur. w 1929 mieszkała w czasie okupacji w Stryju. Blisko jej domu rodzinnego ok. 150 m, na Pomiarkach znajdował się kirkut. Niemcy przywozili Żydów na ten cmentarz samochodami i kazali im kopać podłużne doły. Potem musieli się rozebrać i stanąć na skraju dołów, a Niemcy strzelali do nich z karabinów maszynowych. Wpadali do dołów jeden na drugiego, niektórzy jeszcze żyli, nikt ich nie dobijał, tylko zasypywano doły, brali w tym udział Ukraińcy. Było to latem, ziemia na mogile się ruszała, a z dołu wypływała ciemna ciecz, w powietrzu unosił się odór, który docierał do pobliskich domostw.

Już po zakończeniu akcji „Reinhardt” policja porządkowa nadal prowadziła poszukiwania ukrywających się Żydów. Ukrywający się na cmentarzu katolickim Leon Brodman został wydany Niemcom przez grabarza we wrześniu 1943 r. i rozstrzelany. Kilkuosobowa rodzina Richterów z Krakowa, uciekła z obozu w Płaszowie i ukrywała się w bunkrach na terenie Stryja. Ich kryjówka została zdemaskowana w lipcu 1944 r. i wszyscy zostali zamordowani.

W toku postępowania podjęto próbę stworzenia imiennej listy pokrzywdzonych. W oparciu o informacje pojawiające się w relacjach i zeznaniach nazwiska weryfikowano o bazę ofiar Holocaustu zamieszczoną na stronie internetowej Yad Vashem. Baza została utworzona w oparciu o tzw. *Page of Testimony* czyli ankiety wypełniane przez krewnych lub znajomych ofiar lub tzw. *Memorial list of murdered persons* czyli listy i wykazy zamordowanych pochodzące z jednostek organizacyjnych prowadzących w czasie II wojny światowej zagładę Żydów lub list tworzonych przez różne komitety i organizacje żydowskie po wojnie. W ten sposób utworzono wykaz 1372 osób. Nie podjęto próby weryfikacji wszystkich 15 000 ofiar z kilku powodów. Przede wszystkim wykaz ofiar znajdujący się w bazie jest niekompletny, co wynika z tego, iż wielu z tych, którzy zostali poddani eksterminacji w nim nie figuruje, bo zabrakło tych co o nich pamiętali, nie znaleźli się też na zbiorowych listach. Świadek Izaak Ajzenszer, adwokat ze Stryja wspominał, iż w 1941 r. w Stryju zginął krawiec Hamerszlag wraz z synami. W bazie figurują jedynie jego synowie Jakub i Izrael, bez podania imion rodziców, a zgłoszenia dokonała osoba określając swój stosunek do pokrzywdzonych jako „przyjaciół”. W bazie znajdują się też zapisy, które wskazują, że jedna osoba została wpisana na podstawie kilku zgłoszeń i nie jest to weryfikowane. Wreszcie w bazie mogą znajdować się informacje niezgodne z faktami. Przykładem może być tutaj rodzina Adama Zielińskiego, co do której poczyniono ustalenia w niniejszym śledztwie. Wojenny dramat stryjskich Żydów w 2001 r. przybliżył dziennikarz Marek Maldis publikując artykuł „Kamień z serca” oraz realizując film dokumentalny pt. „Powrót Adama Zielińskiego do Galicji”. Przedstawiają one postawienie w 2001 r.

pamiętkowego kamienia na miejscu masowej zbrodni w Hołobutowie w hołdzie pomordowanym z inicjatywy i dzięki staraniom polsko-austriackiego prozaika i publicysty prof. Adama Zielińskiego. Pisarz poszukiwał śladów po zamordowanych przez hitlerowców rodzicach. Jego ojciec dr Karol Zieliński był wykształconym w Wiedniu doktorem prawa. Powrócił do Galicji i mieszkał w Drohobyczu, gdzie urodził się 22 czerwca 1929 r. jego syn Adam Zieliński. Kilka lat później cała rodzina przeprowadziła się do miasta Stryj. Tam dr Karol Zieliński był znanym adwokatem i należał do miejscowej elity, przywiązany był bardzo do polskiej kultury. Po wkroczeniu Niemców na te tereny we wrześniu 1941 r. był jednym z pierwszych ofiar hitlerowskiego mordy, został rozstrzelany w lesie koło wsi Hołobutów niedaleko miasteczka Stryj. Niemcy zamordowali także matkę Adama Zielińskiego, a jemu udało się uciec z pociągu wiozącego ludzi na zagładę. Bardzo osobiste postrzeżenie holokaustu w Stryju Adam Zieliński przedstawił w opowiadaniach pt. „Hołobutów”, choć ich bohaterami są osoby trzecie.

W oparciu o stronę http://www.yadvashem.org/wps/portal/IY_HON>Welcome weryfikowano również nazwiska osób pojawiających się w relacjach stanowiących materiał dowodowy w niniejszej sprawie. W wielu z nich pojawiało się nazwisko adwokata Rosenberga. W bazie odnaleziono zgłoszenie Adama Zielińskiego z dnia 6 września 2006 r. o śmierci swoich rodziców Jana Karola Rosenberga ur. 30 października 1889 r., zamordowanego 3 września 1941 r. w Hołobutowie oraz Eleonory Salomei Rosenberg zd. Kronengold ur. 4 kwietnia 1898 r. deportowanej w 1942 r. do Bełżca i tam zmordowanej.

W czasie kwerendy w aktach Sądu Grodzkiego w Krakowie w sprawach o uznanie za zmarłych mieszkańców Stryja pod sygn. I.3.Zg 448/47 odnaleziono sprawę z wniosku Salomei Eleonory Rosenberg zamieszkałej w Krakowie przy ul. 18 stycznia 15/2 o uznanie za zmarłego jej męża Karola Jana Rosenberga. Z wniosku oraz zeznań Salomei Eleonory Rosenberg złożonych 5 grudnia 1947 r. wynika, iż Karol Rosenberg adwokat zamieszkały w Stryju w dniu 1 września 1939 r. został aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu w Stryju. W dniu 16 września 1941 r. wraz z innymi został wyprowadzony do lasu w Hołobutowie i zastrzelony. Natomiast w innej sprawie rozpoznawanej przez ten sąd, sygn. I.1.Zg495/47 o uznanie za zmarłych Osiasa i Heleny Brodmanów był przesłuchiwany w charakterze świadka Adam Zieliński, zamieszkały w Krakowie przy ul. 18 stycznia 15/2 (a więc wraz z matką), który zeznawał między innymi, iż we wrześniu 1943 r. mieszkał w Stryju już po likwidacji getta. Adam Zieliński zmarł 26 czerwca 2010 roku w Wiedniu, dlatego nie można ustalić, dlaczego wskazał, że jego matka była ofiarą Holokaustu.

S P R A W C Y

Pierwsza zbrodnia na żydowskich mieszkańcach Stryja, ta z 1 lipca 1941 r, została popełniona przez funkcjonariuszy specjalnej grupy operacyjnej C tzw. *Einsatzgruppe* pod dowództwem SS-Brigadeführer Otto Emila Rascha. Równolegle z przygotowaniem Wehrmachtu do przyszłych operacji wojennych RSHA (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy) szykował się do wykonania ludobójczych planów ludności żydowskiej na terytorium Związku Radzieckiego. Przewidując zgodnie z uprzednio opracowanymi planami masowe rozstrzeliwania ludności żydowskiej zorganizował specjalne grupy operacyjne *Einsatzgruppen*, które posuwając się za armia niemiecką i działając w ścisłym porozumieniu, miały dokonywać egzekucji. Głównym zadaniem tych oddziałów, działających zgodnie z zawartymi umowami między Heydrichem a naczelnym dowództwem Wehrmachtu (w dniach 26 marca i 28 kwietnia 1941r.) była walka przeciwko partyzantom, członkom ruchu oporu, likwidacja ludności żydowskiej, przywódców i działaczy komunistycznych oraz określonych warstw ludności radzieckiej.

W Stryju istniała placówka niemieckiej policji ochronnej (Schuppo) i policji ukraińskiej. Brak było placówki gestapo. Jako przedstawiciel gestapo funkcjonował tam jedynie podporucznik SS E b e n r e c h t (Niemiec z Rzeszy). Placówka policji ochronnej znajdowała się pod dowództwem Niemca kapitana K l a r m a n n a. Jej funkcjonariuszami byli między innymi Johann Kranzler, Josef Christament, Rudolf Rohrhofer, Johann Schaffner, Franz Venhoda, Alois Bidmon, Aleksander Garbner, Alois Klein, Maximilian Preuer, Johann Scheifinger, Franz Schöpf Leopold Hick, Martin Beilner. Zadaniem Policji Ochronnej było początkowo utrzymanie porządku i spokoju a później przeprowadzenie akcji likwidacji Żydów. Już w czasie postępowania prowadzonego przez Policję w Wiedniu w 1947 r. zatrzymani do sprawy i przesłuchani w charakterze podejrzanych Aleksander Garbner, Rudolf Rohrhofer, Maximilian Preuera, Josefa Christamenta złożyli obszernie wyjaśnienia odnośnie udziału wszystkich funkcjonariuszy stryjskiego szupo w akcjach eksterminacyjnych Żydów w Stryju poprzez ich brutalną selekcję, a następnie rozstrzeliwanie.

W zebranych materiale dowodowym znajdują się opisy zbrodni poszczególnych funkcjonariuszy policji porządkowej. Franciszek Venhoda, który przyszedł kiedyś do biura rzeźni, w której pracował Herman Freilich, pokazał mu wskazujący palec i powiedział, że mu palec spuchł od strzelania do Żydów, a nastrzelał ich tyłu, że nie mógłby w tym dniu zjeść mięsa. Aloes Klein latem 1942 zabił profesora Edwarda Pickholza uderzając go tyczką po głowie. Klein strzelał też do Żydów na cmentarzu. Alois Bidmon w grudniu 1942 r. wyprowadził na dziedziniec stryjskiego więzienia młodą Żydówkę, córkę Tetmajera,

właściciela kina. Kazał jej klęknąć na śniegu, przykładał pistolet do głowy i coś do niej mówił. Następnie wystrzelił dwa razy w powietrze, a dziewczyna zemdlła. Silnym potrząśnięciem ocucił ją, a gdy ta zaczęła prosić i płakać zabił ją dwoma strzałami z pistoletu w głowę. Bidmon w Hołobutowie, doprowadzał Żydów nad rowy i pilnował ich rozbierania. Beilner zabrał z posterunku sznury, którymi wiązano Żydom ręce. Podejrzany Garber, który sam brał udział jako strzelec w likwidacjach w Hołobutowie, zeznał, iż Martin Beilner stał razem z nim na brzegu rowu i strzelał.

Poza informacją, iż naczelnikiem policji ukraińskiej był Nikoli, natomiast jego zastępcą Romanyszyn, aktywny we wszystkich akcjach przeciwko Żydom nie udało się poczynić dalszych ustaleń odnośnie funkcjonariuszy policji ukraińskiej.

W eksterminacji Żydów w Stryju brali prawdopodobnie udział funkcjonariusze ochotniczych oddziałów policji pomocniczej, działających w czasie II wojny światowej na podbitych przez III Rzeszę terenach Związku Radzieckiego. Były one złożone głównie z miejscowych ochotników i podporządkowane niemieckiej policji porządkowej.

Żydowska Służba Porządkowa w okresie II wojny światowej była jednostką policyjną wewnątrz gett i obozów pracy na terenie Stryja. Wykorzystywano ją do rekwizycji, łapanek, eskortowania przesiedleńców oraz akcji deportacyjnych. Henryk Rosacki vel Rosen był sierżantem w żydowskiej służbie porządkowej w getcie w Stryju. Był też szefem utworzonego w ramach rekwizycji specjalnego oddziału meblowego. Z załączonych zeznań Samuela Edelsteina oraz Jakoba Weckera wynika iż brał udział w każdej akcji likwidacji Żydów. Nie udało się poczynić ustaleń odnośnie tożsamości funkcjonariuszy policji ukraińskiej, którzy brali udział w opisanych zbrodniach.

Z Centralnej Austriackiej Placówki Badawczej Powojennego Wymiaru Sprawiedliwości uzyskano dokumenty potwierdzające, iż przed Wiedeńskim Trybunałem Ludowym w 1947 r. zostało wszczęte postępowanie przeciwko byłym członkom placówki policji ochronnej w Stryju w sprawie zbrodni popełnionych w Stryju i w Hołobutowie. Proces był kontynuowany w 1956 r. przed Sądem Krajowym w Wiedniu sygn. LG Wien 31 Vr 3331/56. Akta tego postępowania zostały w 2006 r. przekazane do Wiedeńskiego Archiwum Państwowego. Oskarżonymi w tym procesie byli Johann Kranzler, Josef Christament, Rudolf Rohrhofer, Johann Schaffner, Franz Venhoda, Alois Bidmon, Aleksander Garbner, Alois Klein, Max Prenner, Johann Scheifinger, Franz Schöpf i inni. Zwrócono się do AP w Wiedniu o nadesłanie odpisu decyzji końcowej w tej sprawie. Alois Bidon, Josef Christament,

Aleksander Garbner, Johann Kranzler, Rudolf Rohrhofer i Franz Venhoda zostali wydani władzom okupacyjnym ZSRR w Austrii i zostali skazani przez radziecki sąd wojskowy na 25 lat obozu pracy. Z tego powodu postępowanie przed austriackim wymiarem sprawiedliwości zostało umorzone

Mimo skierowania w październiku 2011 r. za pośrednictwem Prokuratury Generalnej wniosku do Prokuratury Generalnej Federacji Rosyjskiej z prośbą o ustalenie w jakiej prokuraturze b. ZSSR było kontynuowane przekazane śledztwo, jak zostało zakończone oraz nadesłanie kserokopii dokumentów wytworzonych w śledztwie oraz kilkukrotnego monitowania tego wniosku do dnia dzisiejszego nie otrzymano odpowiedzi.

Karl Klarmann komendanta Schupo Stryj - został skazany przez Sąd Krajowy w Hamburgu na 4,5 roku więzienia za udział w rozstrzelaniu 1000 Żydów w Stanisławowie w odwecie za napaść Żyda na policjanta ukraińskiego, udział w kilku akcjach w getcie w Stryju jako kierownik Schupo Stryj oraz rozstrzelanie 150 Żydów, którzy zostali aresztowani podczas likwidacji getta stryjskiego, bądź ukryli się przed akcją likwidacyjną.

Otto Rasch został schwytyany przez aliantów i za zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciw ludzkości postawiony przed amerykańskim trybunałem wojskowym. Był to tzw. proces *Einsatzgruppen* (jeden z procesów norymberskich). Z powodów zdrowotnych 5 lutego 1948 został wyłączony z procesu. Rasch zmarł w listopadzie tego samego roku. Leopolda H i c ka, Martina Beilnera uznano za zaginionych.

W czasie okupacji hitlerowskiej z dniem 1 sierpnia 1941 r. (po napaści Niemiec na ZSRR) województwo stanisławowskie znalazło się w tzw. dystrykcie galicyjskim i zostało wcielone do Generalnego Gubernatorstwa. Według ostatniego spisu powszechnego z 1931 r. liczba ludności żydowskiej na terenie tego dystryktu wynosiła 616 200, większość mieszkała na terenie miast. Od pierwszych dni okupacji hitlerowskiej była poddawana surowym represjom, padała ofiarą pogromów i lokalnych egzekucji. Akcja eksterminacyjna nasiliła się zwłaszcza w 1942 r. w wyniku rozpoczętej wiosną tegoż roku Akcji „Reinhard”⁴. Żydów masowo kierowano do obozu zagłady w Bełżcu.

Opisana zbrodnia miała miejsce na ówczesnym terytorium okupowanego państwa polskiego. Stanowi ona zbrodnie zabójstwa i jest ścigana obecnie na podstawie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

⁴ 20 stycznia 1942 podczas konferencji w Wannsee (Berlin) władze III Rzeszy zrezygnowały z wyznaczania nowych odległych geograficznie terenów przeznaczonych na deportację Żydów i podjęły decyzję o zagładzie narodu żydowskiego. Konferencji przewodniczył SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich – szef RSHA, 27 maja 1942 roku Heydrich został ciężko ranny w zamachu dokonanym na przedmieściach Pragi przez czeskich i słowackich cichociemnych – Jozefa Gabčika, Jana Kubiša i Josefa Valčíka (pod kryptonimem operacja Anthropoid). Osiem dni później zmarł.

co wynika z przyjęcia, że stanowi zbrodnię przeciwko ludzkości określoną między innymi w artykule 3 tej ustawy. Z brzmienia tego przepisu wynika, że „Zbrodniami przeciwko ludzkości są w szczególności zbrodnie ludobójstwa w rozumieniu *Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, przyjętej w dniu 9 grudnia 1948 roku (Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 i 10 i Nr 31, poz. 213 oraz z 1998 r. Nr 33, poz. 177), a także inne poważne prześladowania z powodu przynależności osób prześladowanych do określonej grupy narodowościowej, politycznej, społecznej, rasowej lub religijnej, jeżeli były dokonywane przez funkcjonariuszy publicznych albo przez nich inspirowane lub tolerowane”. Zgodnie z tą konwencją ludobójstwem są zabójstwa członków grupy narodowej w zamiarze jej zniszczenia. Każdy z czynów polegających na pozbawianiu życia pokrzywdzonych zbrodnię zabójstwa określoną w art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31.08.1944 roku *o wymiarze kary dla faszystowsko – hitlerowskich zbrodniarzy, winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego* (Dz. U. z 1946 roku nr 69 poz. 377 z późn. zm.).

Czyny te jednocześnie wyczerpują znamiona przestępstwa określonego w art. 118 § 1 kk albowiem celem popełnionych zabójstw było działanie sprawców umotywowane każdorazowo przyczynami narodowościowymi, co wynika z faktu, iż zbrodnicze zachowania popełniano wyłącznie wobec Żydów w związku właśnie z taką ich narodowością. Nadto w części przypadków przestępcza działalność była umotywowana politycznie.

W toku śledztwa udowodniono również, iż przestępstwa te zostały popełnione z zamiarem kierunkowym określonym w przepisie art. 118 § 1 kk. Wynika to z faktu, iż nie ma jakichkolwiek wątpliwości, że celem działania sprawców było umotywowane w w/w sposób zniszczenie całych grup ludności polskiej, rosyjskiej i żydowskiej.

Główni sprawcy opisanych zbrodni zostali osądzeni w tzw. *procesach norymberskich* przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym oraz przed amerykańskimi trybunałami okupacyjnymi.

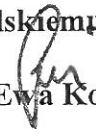
Pierwszy z procesów zakończył się wyrokiem ogłoszonym w dniach 30. 09. i 01. 10. 1946 r. w Norymberdze i obejmował 21 oskarżonych: *Hermanną Göringą, Rudolfa Hessa, Joachima von Ribbentropa, Wilhelma Keitla, Ernesta Kaltenbrunera, Alfreda Rosenberga, Hansa Franka, Wilhelma Fricka, Juliusa Streichera, Waltera Funka, Hjalmara Schachta, Karla Dönitza, Ericha Raeder'a, Baldura von Schirach, Fritza Sauckel'a, Alfreda Jodl, Franza von Papena, Artura Seyss-Inquarta, Alberta Speera, Constantina von Neuratha i Hansa Fritzschea, Martina Bormanna*. Tego ostatniego sądzono zaocznie, gdyż zaginął w niewyjaśnionych okolicznościach. Heinrich Himmler natomiast popełnił w dniu 23 maja 1945

r. samobójstwo i tym samym nie zdołano go postawić przed sądem. Wyrok zawierał odrębną część poświęconą opisowi prześladowania Żydów jako zbrodni przeciwko ludzkości.

Odpowiedzialność oskarżonych dotyczyła różnych form popełnienia przestępstw. Byli oni sądzeni zarówno za dokonywanie zbrodni jak i za kierowanie działalnością innych osób, za które byli odpowiedzialni zgodnie z art. 6 statutu MTW. Wynikało to stąd, że osoby te popełniając zbrodnie wojenne działały w wykonaniu wspólnego planu, czyli spisku mającego na celu popełnienie tych zbrodni. W toku postępowania ustalono również, że wszyscy oskarżeni brali udział w opracowaniu i wykonaniu tego planu oraz w spisku jako przywódcy, organizatorzy podżegacze i pomocnicy.

Mając powyższe na uwadze postanowiono jak na wstępie.

**Prokurator Oddziałowej Komisji
Ścigania Zbrodni przeciwko
Narodowi Polskiemu w Katowicach**

Ewa Koj